

ISTARSKI KAŠTELI

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

Kašteli južno od rijeke Mirne

Gradić i općinsko središte Motovun smatra se najbolje očuvanim i vjerojatno najvećim te ujedno najpoznatijim istarskim kaštelom koji je zbog svojih graditeljskih vrijednosti među prijedlozima za upis na listu svjetsku baštine

U prikazu istarskih kaštela na red su došli gradići i naselja što su se razvili u središnjoj Istri, u zaleđu lijeve obale rijeke Mirne. Sve su te danas naseljene ili napuštene utvrde uglavnom izgrađene na vrhovima brda i na mjestima prapovijesnih gradina poredanih duž plodne doline srednjega i donjeg toka Mirne koja se u prošlosti dijelila na nekoliko mikroregija, nazvanih prema utvrđenim srednjovjekovnim kaštelima – Motovunu, Ružaru, Medelinu, Kašteliru, Nigrinjanu (Gradini) i Taru. Svakako je najvažnija i najpoznatija bila Motovuština, smještena u središnjem toku Mirne i njezinih južnih pritoka, a u srednjem i novom vijeku branjena istoimenim i jednim od najutvrđenijih istarskih kaštela.

Drevno sjedište feudalnog posjeda

Gradić i općinsko središte **Motovun** (tal. **Montona**) danas se prostire na vrhu i padinama brežuljka, 19 km jugozapadno od Buzeta, 21 km sjeverozapadno od Pazina te 5 km južno od Oprtlja. Smatra se najbolje očuvanim i vjerojatno najvećim te ujedno i najpoznatijim istarskim kaštelom koji je od 2007. zbog posebnih graditeljskih vrijednosti na listi prijedloga UNESCO-a za upis na svjetsku baštinu. Razvio se još u prapovijesno doba na vrhu strmoga brežuljka koji dominira Motovunskom šumom koja je pokrivena starim listopadnim drvećem, pretežno hrastom lužnjakom, a pruža se dolinom rijeke Mirne od Istarskih toplica s izvorom Sv. Stjepana do crkvice Sv. Petra zapadno od Livada te dolinom

rječice Butonige od njezina ušća do zaseoka Ščulaca podno brda Brega. Ime je Motovun izvedenica ili od keltske riječi *mont* ili rimske riječi *mons* i u obliku Montona znači grad na gori, a dočetak je *-ona* karakterističan za brojna ilirska naselja u Istri (Aemona, Alvona, Flanona...) i Dalmaciji (Aenona, Scardona, Salona...). Čini se da su Slaveni, koji su u 7. ili 8. st. zaposjeli plodno zemljište oko doline Mirne, romansku Montonu odmah pretvorili u Motovunu odnosno Motovun. Uostalom u okolici Oprtlja i danas izgovaraju naziv toga gradića u staroslavenskom obliku svedenom samo na samoglasnike – Mtvun.

Na mjestu se današnjega Motovuna razvila u srednjem brončanom dobu

histarska gradina (oko 1500. pr. Kr.) koja je ostala naseljena za rimske, ostrogotske i bizantske vladavine. Zahvaljujući iznimnome geostrateškom položaju preobrazila se u 8. st. u stalno naseljeno utvrđeno naselje (kaštel) koje su 788. zaposjeli Franci i pretvorili u sjedište feudalnog posjeda. Tada je uveden i feudalni društveni poredak, a to je uzrokovalo brojne trzavice između stanovništva romanskih gradova i Slavena čije su naseljavanje Franci i poticali. Stoga je 804. bio i sazvan sabor na rijeci Rižani kraj Kopra, na kojemu su bili i predstavnici Motovuna (Montone), što je ostalo zabilježeno u tzv. Rižanskom placitu, što je ujedno i prvi pisani spomen grada.

Pravo ubiranja desetine porečkom biskupu na području Motovuna dodijelio je 929. kralj Hugo od Provanse, što je 983. potvrdio rimsko-njemački car Oton II., a to se održalo i nakon što je 1063. rimsko-njemački car Henrik IV.

darovao motovunski feud istarskom markgrofu Ulriku. Njegovi su potomci držali Motovun sve do 1209. kada je Istarskom markom zavladała Akvilejska patrijaršija koja ju je držala sve do 1278. godine. U to se doba zahvaljujući zaštiti moćnih gospodara, razvoju obrtništva, trgovine i godišnjemu sajmu (na Dan sv. Margarete 20. srpnja) Motovun oblikovao u tipičnu istarsku srednjovjekovnu urbanu cjelinu.

Tlocrt Motovuna s naznačenim fazama gradnje i najvažnijim građevinama (J. Drempetić)

Pogled na Motovun s juga

Njime su do sredine 13. st. upravljali Gorički (Pazinski) grofovi kao podestati akvilejskih patrijarha, a stanovništvo je bilo organizirano u nekoliko crkvenih bratovština.

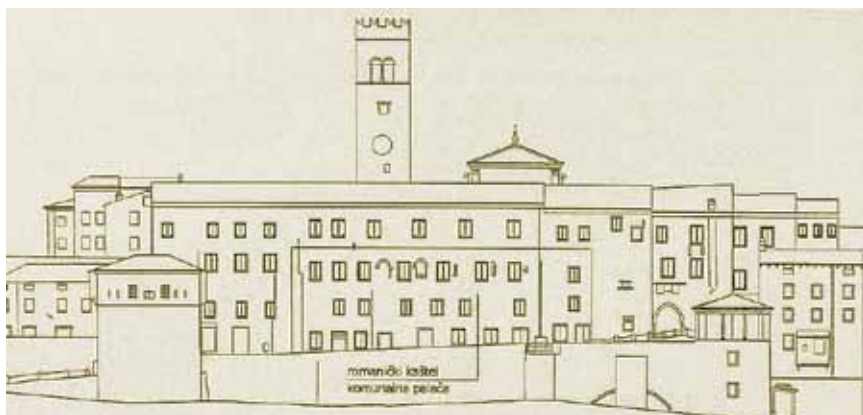
Nakon što su se 1278. građani Motovuna pobunili protiv patrijarha i vlast nad gradom predali Mletačkoj Republici, izbili su sukobi između patrijarhovitih i mletačkih pristaša koji su trajali do početka 14. st. Tada su se Motovunci zbog nadzora nad Motovunskom šumom, glavnim gospodarskim gradskim resursom, ujedinili u borbi protiv goričkog Završja i patrijarhovog Oprtija. Naime, posebno zakrivljeni hrast lužnjak bio je strateško drvo bitno za izgradnju pomorske flote u mletačkim arsenalima.

Glavni je gospodarski gradski resurs Motovunska šuma, posebno zakrivljeni hrast lužnjak koji je bio bitan za gradnju pomorske flote u mletačkim arsenalima

I s novim je gospodarima nastavljen razvoj motovunske komune, koja je početkom 14. st. dobila i statut poput većine komuna na istočnoj jadranskoj obali. Sve je to poremetila velika epidemija kuge u 15. st. koja je desetkovala

sve do pada Mletačke Republike 1797. godine.

Motovun je kratkotrajno bio pod austrijskom i francuskom vlašću, a od 1805. ponovno pod Austrijom koja ga je cestama (1841.) i uskotračnom prugom (1902.) povezala s Porečom. Ujedno je poticala njegovo pretvaranje u gospodarsko središte cijele središnje Istre. Nakon I. svjetskog rata Motovun je bio u sastavu Kraljevine Italije, a za fašističkog režima iz grada je protjerano hrvatsko stanovništvo, a preostali su prisilno talijanizirani. Od 1945. zajedno s cijelom Istrom u sastavu je Hrvatske i ondašnje Jugoslavije kao dio općine Pazin. Uoči i nakon završetka II. svjetskog rata Motovun je napustilo gotovo cjelokupno stanovništvo, uglavnom talijanskoga podrijetla, pa je do naselja-

Prikaz zapadnog pročelja motovunskog kaštela (I. Drempetić)

stanovništvo i potaknula Veneciju da tijekom 15. i 16. st. u motovunski kraj pojačano naseljava hrvatsko stanovništvo izbjeglo na teritorij Republike pred osmanskom navalom.

Strah od Osmanlija i status najvažnije utvrde na granici Mletačke Republike i habsburške Pazinske grofovije imali su presudan utjecaj na razvoj grada i tijekom cijeloga novog vijeka. Pretvaranje uspješnoga grada u isturenu utvrdu potpuno je promijenila socijalnu strukturu grada koji više nisu naseljavali obrtnici i trgovci već vojnici i vojni obveznici. Tu je svoju ulogu Motovun uspješno obavio tijekom Uskočkoga rata (1615.-1618.), ali je zato potpuno opustošena njegova okolica. Status pogranične utvrde Motovun je zadržao

vanja novog stanovništva iz Međimurja 1951. grad službeno imao tek tri obitelji. Ipak nastavio je propadati, a proces se depopulacije dodatno ubrzao nakon prodaje nacionaliziranoga stambenog fonda za vikendice. U takvom je stanju bio do sedamdesetih godina prošlog stoljeća kada je nakon obnove hotela *Kaštel* započela restauracija spomenika i stambenih kuća te turistička valorizacija. Od osamostaljenja Hrvatske Motovun je sjedište samostalne općine s 1001 stanovnikom (prema popisu iz 2011.), od čega 481 živi u općinskom sjedištu.

Tri gradske cjeline

Grad se dijeli na tri međusobno povezane urbane cjeline nastale u različitim

razdobljima. Prevladava najstariji dio (nazvan kaštel ili centar), smješten na čunjastoj uzvisini iznad okolnoga područja. To je jezgra Motovuna u kojoj su negdašnje najvažnije svjetovne (komunalna palača, gradska loža, patricijske palače...) i crkvene građevine (župna crkva sa zvonikom). Obrambeni je zid sustavno građen i obnavljan od 12. do 16. st. te je najvažniji i najbolje očuvani dio srednjovjekovne urbane strukture. S visinom od 9 do 15 m i dužinom od 436 m gotovo u cijelosti okružuje gradsku jezgru u obliku izduženog ovala. S unutrašnje su strane bedemi ojačani nizom šiljastolučnih niša, a na istaknutim točkama nalaze se obrambene kule četverokutne osnove. Bedemi nisu sačuvani samo na zapadnoj strani jer su još u 13. st. bili uključeni u komunalnu palaču koja je kao dio fortifikacijskoga gradskog sustava na vanjskom pročelju rastvorena tek romaničkim biforama na sadašnjem drugom katu, a današnji je oblik dobila u 16. i 17. st.

Obrambeni je zid sustavno građen i obnavljan od 12. do 16. st. i s visinom od 9 do 15 m te dužinom od 436 m gotovo potpuno okružuje gradsku jezgru

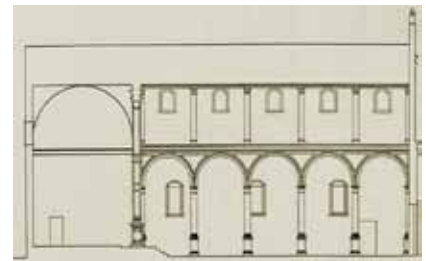
Obrambenim zidinama oko najviše gradske razine vodi šetnica s dojmljivim vidikovcima (Ulica Mure) koja okružuje nekoliko romaničkih i gotičkih patricijskih palača i građanskih kuća. U središtu je unutrašnji zatvoreni gradski trg (Trg Andrea Antico) koji je s tri strane okružen javnim i sakralnim građevinama, a izgrađen je iznad javnog vodospremnika za kišnicu iz kojeg su se naselja opskrbljivala vodom kroz dva bunarska grla. Bunar na južnom dijelu trga je iz 1322. i na njemu je najstariji prikaz Motovuna s jednim obrambenim pojasom i kulom-zvonikom. Trg sa sjeverne strane zatvara pročelje već spominjane komunalne palače i bivše kule

Župna crkva Sv. Stjepana sa zvonikom

gradskih vrata. Na južnoj je strani trga masivni zvonik i župna crkva Sv. Stjepana i renesansna palača negdašnjega motovunskoga glavnog zapovjednika i potom obitelji Polesini koja je od 16. do 19. st. pregrađivana u više navrata i u kojoj je smješten već spominjani raskošni hotel.

Župna crkva Sv. Stjepana velika je trobrodna građevina pravokutnoga tlocrta koja je građena od 1580. do 1614. u stilu zakašnjele kasnorenesansne paladijanske arhitekture. Ima tri lađe i tri nadsvođene apside pravokutnog tlocrta, izvorno natkrivene samo krovnom konstrukcijom koju su krajem 18. st. zamijenili stropovi. Lađe odjeljuju lukovi koje nose kameni stupovi s toskanskim kapitelima na visokim prizmatičnim postamentima. U crkvi je mnogo vrijednih umjetničkih djela, a posebno se ističu slika *Posljednje večere* u svetištu koja se pripisuje Stefanu Celestiju (17. st.), mramorni kipovi na glavnom oltaru mletačkoga kipara Francesca Bonazze (1725.), rezbareni barokni naslonjač (18. st.), stropne slikarije koje je izveo Giuseppe Bernardino Bisson (18. st.), orgulje Gaetana Calida (18./19. st.) i srebrno posuđe (14.-18. st.). Pretpostavlja se da je crkva izgrađena na mjestu starije romaničke crkve koja se spominje u listini pape Aleksandra III. Od nje je sačuvan tek zvonik uz istočnu fasadu koji

Presjek kroz crkvu Sv. Stjepana (I. Šiklič)

je nadaleko vidljiv i prevladava cijelom gradskom okolicom. To je masivan visoki romaničko-gotički toranj iz 13. st. koji je pri vrhu rastvoren polukružnim biforama iznad kojih je obrambeni prsobran s kruništem.

Prilaz su trgu s južne strane štitila unutrašnja gradska vrata izgrađena u 14. st. s romaničkim i gotičkim elementima, od kojih je sačuvan kasnogotički portal iz 14. st., ukrašen grbom Motovuna, mletačkim lavom i grbom plemićke obitelji Memo. Ta su vrata imala isključivo obrambenu namjenu i bila su opremljena na teškim drvenim vratnicama koje su se podizale uz pomoć vijaka, a ujedno su bila jedini mogući pristup središnjoj gradskoj jezgri.

Jugozapadno i južno od gradske jezgre smjestilo se na padinama uzvisine podgrađe zvano Borgo. Gradnjom vanjskog prstena bedema oko središnje gradske jezgre u prvoj polovini 14. st. najprije je utvrđena jugozapadna polovica, a do gradnjom trećega obrambenog prstena

Detalj gradskih zidina

Ulica koja vodi prema najstarijem dijelu Motovuna

u 15. st. i južna polovica. Zgrade u tom dijelu Motovuna prate smjer pružanja bedema, od kojih se sačuvao tek poneki fragment, polukružna kula na zapadnoj strani i gradska vrata Porta della Madonna s kasnogotičkim portalom. Cijelim podgrađem dominira Trg Josefa Resslera na kojem se spajaju negdašnji istočni i zapadni prilaz, a danas dvije glavne gradske ulice – Gradiziol i Borgo. I trg se također nalazi između negdašnjih gradskih obrambenih pojaseva. S tri je strane zatvoren građevinama, a zapadna mu je strana otvorena prema rijeci Mirni. Sa sjeverne je strane omeđen prolaznom kulom pravokutnog tlocrta koja se ponekad u literaturi pogrešno naziva bastionom. Kula je građena od 1539. do 1547. kao masivna

obrambena građevina najvećim dijelom skošenog podnožja, a na njoj se ističu dva polukružna portala nejednake visine, brojne puškarnice i erkeri iznad većeg portala. Unutrašnji je prostor kule danas uređen kao manji lapidarij u kome su izloženi kameni spomenici iz

rimskoga doba (stele i nadgrobnne ploče), fragmenti srednjovjekovnih natpisa, srednjovjekovni grbovi i grbovi iz kasnijih razdoblja.

Nad srednjovjekovnom četverokutnom kulom podignuta je početkom 17. st. gradska loža s koje se pruža pogled na dolinu rijeke Mirne. Riječ je o poligonalnoj građevini s tri strane otvorene stupovima.

Izgradnja je gornjeg dijela podgrađa započela još u 14. st., dok je donji dio građen od 17. do 19. st. Među građevinama donjeg dijela podgrađa nalazi se hospicij podignut 1622., a nasuprot je crkva Sv. Antuna Padovanskog, zapravo potpuno pregrađena starija crkva Sv. Ciprijana iz 15. st. Niže u ulici tik do gradskih vrata crkva je Sv. Ivana Krstitelja i Blažene Djevice Marije od Vratiju, izgrađena 1521., uz koju je tek 1898. dograđen zvonik kao najmlađi od tri postojeća u gradu. U Motovunu još postoje crkve Sv. Margarete na gornjem groblju i Sv. Bartula te nekoliko kapelica.

U 15. st. bedemima je utvrđeno i predgrađe Gradiziol koje se proteže na blago položenom, dugačkom i uskom hrptu padine sjeveroistočno od središnjeg dijela na brdu. S obzirom na to da je sjeverna strana predgrađa vrlo dobro zaštićena strminom brijega, bedemi i obrambene grabe izgrađeni su tek s južne i istočne strane. Utvrđivanje je Gradiziola konačno dovršeno 1595. godine kada je uz pristupnu cestu tik do vrata izgrađena snažna obrambena platforma u sklopu koje je samostan s crkvom Blažene Djevice Marije dei Servi.

Ostale motovunske znamenitosti

Motovun je osim po svojoj spomeničkoj baštini poznat i kao Međunarodni centar hrvatskih sveučilišta u Istri koji organizira ljetne škole arhitekture, zdravlja i sl., a od 1999. u njemu se svakog ljeta održava međunarodni filmski festival (*Motovun film festival*) i niz likovnih priredaba.

Uz Motovun su vezane i mnoge predaje i legende. Navodno je i slavni njemački književnik Johann Wolfgang Goethe (1749.-1832.) poželio razgledati izniman istarski hrast na kojem se temeljila pomorska moć i slava Mletačke Republike. Istra je poznata po svojim legendama o divovima, posebno divu Dragonji koji je izorao brazde za glavne istarske rijeke nazvane po njemu i njegovoj ženi Mirni, a navodno je i izorao i korito Pazinčice te nogom probio ponor Pazinske jame. Štoviše, postoji i legenda da se njegov sin Gorazd dandanas skriva po istarskim šumama. Vjerojatno su te legende, kao i priče da su pri regulaciji rijeke Mirne pronađeni divovski kosturi, potaknule Vladimira Nazora da napiše pripovijetku *Veli Jože* o divu koji je bio toliko snažan da je rukama mogao tresti zvonik crkve u Motovunu.

Vjerojatno su istarske legende o divovima potaknule Vladimira Nazora za pripovijetku Veli Jože o divu koji je rukama mogao tresti zvonik crkve u Motovunu

No Motovun je poznat i po mnogim svojim stanovnicima, posebno dvojici po kojima su nazvani glavni gradski trgovi – Andrea Antico (1480.-1538.) i Josip Ressel (1793.-1857.). Andrea Antico, rođeni Motovunac, bio je poznati renesansni skladatelj i tiskar notnih zapisa, a Josip Ressel je rođen u Češkoj, ali je u Motovunu radio kao šumar i poznat je po mnogim svojim izumima od kojih je najslavniji brodski vijak koji se dandanas koristi (prvi je brod s njegovim vijkom zaplovio morem 1839.). Valja dodati da je u Motovunu 1940. rođen

talijansko-američki vozač Mario Gabriele Andretti koji je bio svjetski prvak u Formuli 1 1978. godine [1 - 8].

Skromni ostaci napuštene utvrde

Gotovo na granici općine Motovun s općinom Vižinada na iznimnom se strateškom položaju nalaze ostaci kaštela **Ružar**, danas poznat i pod imenom **Vižinal** ili **Stara Vižinada** (tal. **Vizinal** ili **Visinada Vecchia**). Skromni se ostaci Ružara nalaze na izbočini padine istoimenog brežuljka koji se strmo spušta prema uskoj dolini Krvara, lijevog pritoka Mirne, približno 1,5 km sjeveroistočno od Vižinade i 1 km južno od Mirne. Ime je dobio prema crkvi Gospe od Ružarija (Sv. Krunice).

Taj je važan strateški položaj zaprosjednut još u prapovijesti kada su pripadnici ilirskog plemena Histra podigli gradinsko naselje koje je bilo naseljeno sve do uspostave rimske vlasti. Tada su ga njegovi stanovnici većim dijelom napustili i podigli nova naselja bliže rijeci Mirni i pokraj antičkih komunikacija. Ipak na važnosti je ponovno dobilo u srednjem vijeku kada je na ostacima prapovijesne gradine nastalo utvrđeno srednjovjekovno naselje. U pisanim se izvorima prvi put spominje 991., a 1063. zajedno sa susjednim Motovunom dospijeva u ruke istarskog markgrofa Ulrika čiji su nasljednici oko 1100. u Ružaru osnovali benediktinski samostan. Život se u kaštelu i samostanu uspješ-

no razvijao sve do 1285. kada je od kuge poumiralo gotovo cijelo stanovništvo Ružara zajedno s redovnicima benediktinskog samostana koji je ukinut oko 1300. godine. Potom se vrlo polako život u Ružaru ponovno obnovio. No njegov je daljnji razvoj 1402. prekinuo rat između Mletačke Republike i Habsburgovaca kada je kaštel zauzela i srušila mletačka vojska pod zapovjedništvom koparskog podestata Giovannija Morosinija. Iako su habsburške snage u protunapadu zauzele i obnovile ružarsku utvrdu, već 1412. Mlečani su je ponovno osvojili i porušili. To je uz veliku epidemiju malarije ponukalo preživjelo stanovništvo da konačno potpuno napusti nesigurnu i nesretnu utvrdu te da se uglavnom naseli u obližnju mnogo sigurniju i zdraviju Vižinadu.

Propadanjem Ružara ili Stare Vižinade postupno je propadala i crkva čiji se teško uočljivi ostaci nalaze nedaleko ruševina kaštela

Skromni se ostaci Ružara nalaze na šumovitom i strmom brežuljku iznad potoka Krvar pa mu je najlakši pristup sa zapada, iz Vižinade. Zahvaljujući skromnim ostacima bedema i konfiguraciji terena može se zaključiti da je imao ovalni tlocrt izdužen u pravcu istok-zapad, ali gusta šuma onemogućuje bilo kakav uvid u urbanu strukturu. Tek se prema analogijama može pretpostaviti da je okosnicu naselja činila glavna ulica na koju su se naslanjale bočne ulice koje su se i pružale sve do ruba naselja.

Čini se da župna crkva u Ružaru nije bila unutar bedema već da je to bila spomenuta crkva Gospe od Ružarija iz 9.

st. na jugoistočnim padinama brežuljka. Propadanjem Ružara, koji se nakon napuštanja počeo nazivati Stara Vižinada, postupno je propadala i crkva koja je bila temeljito obnovljena u 17. ili 18. st. Tada je postavljen novi pod, uklonjena apsida i na pročelju izgrađen zvonik, a o crkvi se još tijekom 18. st. brinula posebna bratovština iz Vižinade. Teško uočljivi ostaci nalaze se nedaleko ruševina kaštela. Sjeverni se zid crkve većim dijelom srušio niz padinu, a dio je kamena odnesen za gradnju obližnje, sada već potpuno napuštene kuće [8, 9].

Utvrđeno naselje na obroncima brežuljaka

Pregled utvrđenih istarskih naselja južno od rijeke Mirne nastavit ćemo već više puta spomenutom **Vižinadom** (tal. **Visinada**), manjim naseljem i općinskim središtem u unutrašnjosti zapadne Istre, na sjeveroistočnom rubu Poreštine. Za razliku od susjednih naselja i gotovo svih starih gradića u unutrašnjosti Istre koji se uglavnom uzdižu na brežuljcima, Vižinada se nalazi na blagim obroncima uzvisina koji je okružuju sa zapadne i sjeverne strane. O podrijetlu imena nema pouzdanih podataka, posebno stoga što Vižinada sasvim sigurno nije starija od tisuću godina, ali se pretpostavlja da su u ovom području, kao i u obližnjoj Višnjanštini naseljavani rimski veterani pa da im imena potječu od njihovih imena. To potvrđuje i podatak da je slavna cesta Via Flavia (koja je spajala Akvijelu preko Buja s Porečom i Pulom) išla preko mosta na Mirni (Ponto Portone) prema Vicinalesu (u jednom srednjovjekovnom pisanom izvoru i Vicinatus) koji vjerojatno nije bio na mjestu današnje Vižinade već negdje u blizini, što potvrđuju i pronađeni tragovi rimskih spomenika. Valja međutim reći da postoji i jedno istoimenom selo na Bujštini s pogledom na dolinu Dragonje. To upućuje i na mogućnost da joj ime potječe i od lijepog pogleda ("belvedere"), posebno što je iz Vižinade i okolnih brežuljaka zaista lijep pogled na Motovun te dolinu Mirne i potoka Krvara.

Neznatni ostaci utvrde Ružar (snimio: V. Sirola)

Tlocrt Vižinade

Središnji trg Vižinade sa župnom crkvom Sv. Jeronima

Vižinada se nalazi na uzvisini na rubu doline Mirne neposredno u podnožju prapovijesne gradine Sv. Toma i iznad poznatog prijelaza preko Mirne te velike riječne luke Baštije (nazvanoj prema istoimenoj mletačkoj utvrdi) koju smo spominjali kada smo pisali o Grožnjanu. Vižinada se prvi put u pisanim izvorima spominje 1177. kao posjed porečkih biskupa, a zatim je sve do 15. st. u posjedu različitih plemićkih obitelji. Nakon što je 1412. stradao nedaleki Ružar, preživjelo se stanovništvo uglavnom doselilo u Vižinadu koja je tada prerasla u pravi gradić jer se broj stanovnika povećao za četiri puta, s približno 200 na 800 stanovnika.

U 16. st. pripala je Veneciji koja ju je 1530. dala u posjed plemićkoj obitelji Grimani. Poput okolnog područja i cijele Istre u

brojnim je ratovima i epidemijama izgubila velik dio stanovništva, pa su je mletačke vlasti u 16. i 17. st. naseljavale izbjeglicama pred Osmanlijama, uglavnom iz Dalmacije. Iako neki autori tvrde da je u to vrijeme Vižinada bila opasana obrambenim zidinama, vjerojatnije je da je i ovo naselje, poput brojnih drugih u Istri, bilo branjeno tek začeljima kuća međusobno povezanih u koncentričnu i zatvorenu fizičku strukturu.

Iako neki tvrde da je Vižinada bila opasana obrambenim zidinama, vjerojatno je poput brojnih drugih naselja bila branjena tek začeljima kuća

Unatoč brojnim stradanjima, novi je vijek pridonio snažnom razvoju Vižinade koja je postala središnje mjesto tog dijela zapadne Istre. Tome je znatno pomogao razvoj obrta i trgovine preko obližnje Baštije, o čemu ponajbolje svjedoči natpisna ploča iz 16. st. s cjenikom prijevoza pojedinih proizvoda kojima se trgovalo u luci, danas ugrađena u zid negdašnjeg fontika (spremišta žita). Gospodarski je uzlet pratila i građevinska djelatnost. Središtem mjesta dominira župna crkva Sv. Jeronima, jednobrodna građevina s okruglim svetištem građena u neoklasicističkom stilu od 1837. do 1840. na mjestu prijašnje crkve iz 16. st. Nedaleko od sjeverozapadnog ugla crkve nalazi se samostojeći zvonik, sudeći prema najstarijim crtežima Vižinade izgrađen najkasnije u 16. st. Vižinadom prevladava središnji trg s baroknom cisternom (šternom) iz 1782. koji okružuju središnje građevine: fontik iz 15. st., loža iz 1930., palače obitelji Grimani i Facchinetti te kuća Maraston na sjevernoj strani. Ta je kuća s četiri etaže i 14 m visine još uvijek najviša stambena građevina na području cijele vižinadske općine.

Nedaleko Vižinade na groblju zvanom Božje polje nalazi se kasnogotička crkva Blažene Djevice Marije iz 15. st., ali je na njezinu mjestu bila crkva iz 12. st. za koju se vjeruje da su izgradili templari, a potom posjedovali ivanovci i franjevci glagoljaši. Na rubovima su naselja također romaničke crkve Sv. Ivana Krsti-

Pogled na Vižinadu s jugozapada

telja i Sv. Barnabe koja je građena u 12. ili 13. st., a proširena u baroknom stilu u 17. ili 18. st. To je manja jednobrodna građevina s preslicom iznad ulaza čija je unutrašnjost sredinom 14. st. i u duhu Giottovih učenika (pretpostavlja se da je autor Andrea de Bartoli) oslikana freskama s motivima iz Kristova života.

Valja istaknuti da je poput nedalekoga Draguča i Vižinada doživjela "hollywoodsku slavu" jer je u njoj 1970. sniman film *Kelly's Heroes*. Radnja se filma zbiva u II. svjetskom ratu, a Vižinada je "odglumila" francuski gradić Clermont na čijem su se glavnom trgu s Nijemcima sukobili Amerikanci predvođeni Clintom Eastwoodom, Tellyem Savalasom i Donaldom Sutherlandom. Za potrebe su snimanja iz Banje Luke bili dopremljeni tenkovi JNA. Dok su mještani bili zadovoljni zaradom od statiranja, tenkovi su u povijesnoj jezgri teško oštetili temelje starih kuća. Valja istaknuti da je u crkvi Sv. Barnabe (u kojoj još nisu bile otkrivene sada slavne freske) bilo skladište rekvizita.

I iz Vižinade također potječu neke slavne ličnosti. Među njima je revolucionar i radnički tribun Giuseppe Tuntar (1882.-1940.), jedan od suosnivača Komunističke partije Italije 1921. i slavna balerina Carlota Grisi (1819.-1890.). Ta se rođena Vižinatka već zarana preselila u Milano gdje je pohađala satove plesa i pjevanja te je prvi nastup u slavnoj milanskoj *Scali* imala sa sedam godina, a kao "čudo od djeteta" diplomirala je s

13 godina. Upravo je za nju francuski književnik Theophile Gautier napisao libreto (glazbu skladao Adolphe Adam) za balet *Giselle*, jedno od najznačajnijih i najpoznatijih djela baletnog romanizma. Njezin nastup je na praizvedbi 1841. u Parizu potvrdio karizmu obožavane lirske dive svoga doba [10, 13].

Kaštel nepoznate lokacije

Na području današnje općine Vižinade nalazio se i kaštel **Medelin** (tal. **Montelino di San Vitale**) koji se još naziva Medilano, Medolino i Medolinum. O točnom položaju toga kaštela još se vode rasprave iako se većina autora slaže da je bio južno od Vižinade i jugoistočno od sela Ferenci koje je smješteno uz cestu što spaja Tišan i Vižinadu. Pokojni porečko-pulski biskup dr. sc. Dragutin Nežić tvrdi da je u jednoj ispravi iz 983. istaknuto da se nalazio pokraj crkve Sv. Vitala na groblju, a da isprava iz 1194. benediktinskog samostana Sv. Barbare iz Ružara govori o dva Medelina, Starom na brdu s crkvom Sv. Vitala i Novom sjevernijem na putu prema Vižinadi. Stoga bi se moglo zaključiti da se kaštel ipak nalazio pokraj groblja s crkvom Sv. Vitala jugoistočno od sela Ferenci i sjeverno od sela Bregi, a da se na današnjem lokalitetu Medulin, 1,2 km jugoistočno od Vižinade i pokraj trase napuštene uskotračne pruge Parenzane, koji se najčešće navodio kao mjestom kaštela, nalazio Novi Medelin. Mogućim zabu-

nama pridonose i činjenice da je crkva u selu Bregi, koje se nalazi petstotinjak metara južno od groblja, također posvećena Sv. Vitalu i da približno kilometar zapadnije pokraj sela Ferenci postoji lokalitet Gradina s tragovima srušene građevine.

No i zastupnici teze da se Medelin nalazi na lokaciji Medulin imaju svoje argumente. Radi se o manjem ovalnom ravnjaku na vrhu jednog od krajnjih sjevernih ogranaka brežuljkastog kraja južno od Vižinade koji se kraj Medulina počine strmo obrušavati prema rijeci Mirni. Ravnjak je s tri strane branjen strmim padinama pa mu je najlakši pristup s jugozapada, a danas je tu zasevak s privatnom kućom, gospodarskom zgradom i skromnim ostacima romaničke crkvice Sv. Luke iz 12. ili 13. st. Iako se nisu sačuvali nikakvi tragovi obrambene arhitekture, prema konfiguraciji terena i analogiji može se pretpostaviti postojanje manjeg kaštela poligonalnog tlocrta s podgrađem. No ipak je pitanje može li se doista taj lokalitet poistovjetiti s izgubljenim Medulinom? Tome u prilog govori nekoliko činjenica. Lokalitet Medulin doista je nedaleko crkve Sv. Vitala od koje je zračnom linijom udaljen tek 1,1 km, a ravnjak je dovoljno prostran za smještaj manje utvrde i podgrađa i ima izvrstan geostrateški položaj koji je u vizualnoj komunikaciji s Motovunom i Ružarom te gleda duboko u Pazinštinu.

Pogled iz zraka na groblje s crkvom Sv. Vitala sjeverno od naselja Bregi

Pogled na lokalitet Medulin s crkvom Sv. Luke

Medelin se u dokumentima prvi put spominje 929., a 991. gospodarica mu je bila neka grofica koja se sukobila s porečkim biskupom oko prava ubiranja desetine

Medelin se u dokumentima prvi put spominje 929. u često spominjanoj ispravi kralja Huga. U 991. gospodarica mu je neka grofica Berta ili Berda koja se sukobila s porečkim biskupom Andreom oko prava ubiranja desetine na svom vlastelinstvu. Kaštel se potom u izvorima ne spominje sve do 1194. kada je u vlasništvu Alberta od Wiselberga, a nakon njegove smrti pripao je Pazinskoj grofoviji i njezinim gospodarima Goričkim grofovima, koji su ga sjedinili s kršanskom gospoštijom (vlastelinstvom). Od 1374. do 1508. bio je u vlasti Habzburgovaca, potom Mletačke Republike koja ga je 1523. dodijelila Gašparu Kršanskom (Krotendorferu), da bi već 1530. zajedno s Vižinadom pripao plemićkoj obitelji Grimani. Čini se da je kaštel teško stradao u Uskočkom ratu pa je u 17. st. potpuno napušten [9, 10].

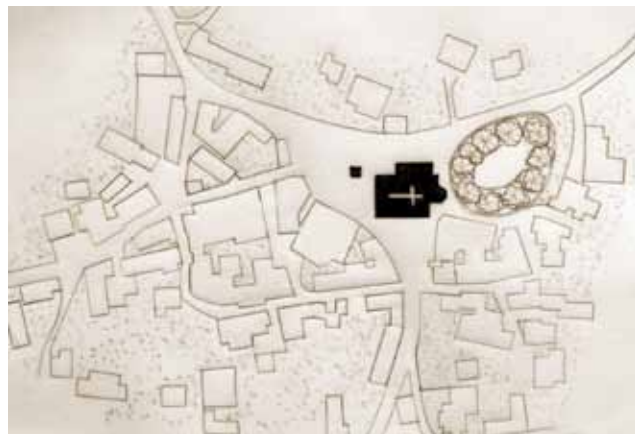
Davno srušeni kaštel

U nizu je istarskih kaštela južno od rijeke Mirne **Kaštelir** (tal. **Castelliere**), danas manje naselje i sjedište općine Kaštelir-Labinci, 10 km sjeveroistočno od Poreča (uspostavljena 1997.). Nalazi se na županijskoj cesti Poreč – Vižinada, na raskrižju županijskih prometnica prema Taru i Višnjaju.

I sam naziv svjedoči da je na mjestu prapovijesnoga gradinskog i antičkog naselja najkasnije u drugoj polovici 10. st. izgrađen kaštel prema kojem je i cijelo naselje poslije dobilo ime pa i ne čudi da je sadašnja općina u svoj grb stavila prikaz te utvrde. Kaštelir se prvi put spominje 983. u ispravi rimsko-njemačkoga cara Otona II. kojom je utvrda Castellione predana u posjed porečkoj biskupiji koja ju je držala do 1174. i predala ju kao leno njemačkom plemiću Majnhardu von Eppensteinu i von

Schwarzenburgu (Crnogradskom), rodonačelniku Goričkih grofova, pod čijom je upravom bila sve do 14. st. U Mletačko-genoveškom i mletačko-ugarskom ratu 1381. najprije je stradala njegova okolica, a potom su epidemije malarije i kuge potjerale preostalo stanovništvo.

Čini se da je tada kaštel i srušen jer se više ne spominje u dokumentima. Ipak naselje je bilo obnovljeno, a njegovim je gospodarom 1420. postala Mletačka Republika koja je na prazno zemljište u 16. i 17. st. naselila hrvatske izbjeglice pred Osmanlijama iz Dalmacije i Bosne. To je potaknulo demografski preporod pa se u 19. i 20. st. naselje znatno proširilo i danas obuhvaća niz okolnih zaselaka (Babići, Tadini, Krančići, Valentići, Kovači, Brnobići, Roškići, Deklići, Mekiši i Rojci), a uz cestu za Višnjaj neprekinitim je nizom kuća spojeno sa susjednim naseljem Labinci.

Tlocrt naselja Kaštelir

Čuvar plovidbe Mirnom

S Kašteliriom je neraskidivo povezana utvrda **Nigrinjan** ili **Nigrignanum** (tal. **Nigrigano** ili **Porto Formento**) čiji se skromni ostatci uzdižu na lokalitetu Gradina iznad doline rijeke Mirne i pokraj stare rimske ceste. Kaštel je smješten na važnome strateškom položaju odakle su se za rimske vladavine branili riječna luka i naselje na Mirni od kojega su na obroncima brda još uočljivi ostaci raznih građevina. Ime je dobio prema rijeci Mirni koja se u rimskom razdoblju zvala Ningus ili Ningon. Na temelju nadgrobnog spomenika iz 1. st. danas znamo da su u njoj boravili pripadnici IX. rimske legije *Ispanik*, zvane još i *Triumfalis* prema pobjedi u pomorskoj bitci kraj Akcija 31. pr. Kr., u kojoj je Oktavijan porazio suparnika Marka Antonija.

Kaštel Nigrinjan smješten je na važnome strateškom položaju za obranu riječne luke, a na obroncima brda još su uočljivi ostaci raznih građevina

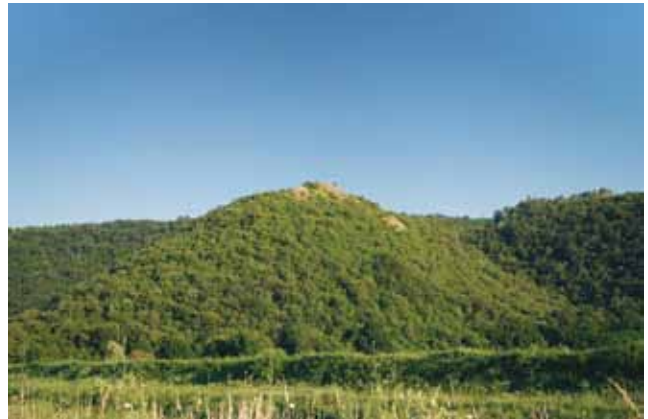
Središnji trg Kaštelira s crkvom Sv. Kuzme i Damjana

U središtu je mjesta 1908. izgrađena trobrodna župna crkva Sv. Kuzme i Damjana na mjestu starije crkve od koje je sačuvan visoki zvonik iz 1869. u historicističkom stilu. Tijekom 19. st. Kaštelir je bio važno žarište hrvatske preporodne misli pa je u njemu već 1896. bila otvorena jedna od prvih hrvatskih škola u Istri koja je radila sve do zatvaranja 1920. Preostala je tek talijanska škola u susjednom mjestu Labinci [9].

U ranome srednjem vijeku nigrinjanska je utvrda najprije bila pod Ostrogotima i Bizantom, a zatim Franačkog Kraljevstva i Svetoga Rimskog Carstva te 929. poklonjena porečkom biskupu. Poslije je često mijenjala vlasnike, a od početka 13. st. s njom se koriste Gorički grofovi. Teško je stradala krajem 14. st. kada

Pretpostavljeni tlocrt kaštela Njigrinjan

Pogled na ostatke kaštela Njigrinjan iz doline Mirne

su je osvojili i srušili vojnici mletačkog Motovuna za rata s Genovom i Hrvatsko-ugarskim Kraljevstvom. Nakon Torinskoga mira sklopljenog 1381. srušeni je kaštel pripao Habsburgovcima i bio je srušen sve do 1444. kada ga je obnovio pazinski kapetan Konrad Lienz. Pod mletačku je vlast trajno potpao 1508. godine u ratu s carem Maksimilijanom I. Habsburgovcem. Čini se da je i taj kaštel teško stradao u Uskočkom ratu i da je potom napušten. Tada su se malobrojni stanovnici zbog malarije povukli u sela iznad doline Mirne.

Ostatci kaštela Njigrinjan ili Nigrinanium nalaze se na vrhu brežuljka Gradine neposredno iznad rukavca Mirne, približno 8 km uzvodno od današnjega ušća i 4,5 km sjeverno od Kaštelira. Od negdašnje dugačke i uske utvrde ovalnog tlocrta malo su bolje očuvani tek skromni ostatci obrambenog zida na sjevernoj strani. Unatoč tome prema konfiguraciji terena može se zaključiti da je to bila složena utvrda koja se sastojala od utvrđene jezgre na sjevernom i povišenom kraju zaravni i utvrđenoga podgrađa u južnom dijelu [9].

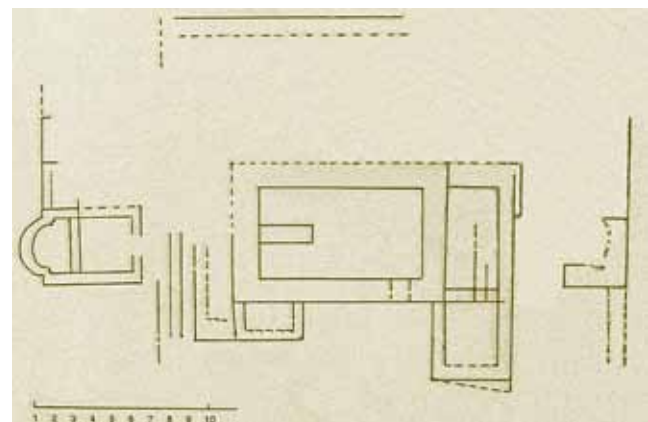
Utvrda nad ušćem Mirne

Posljednji u nizu kaštela južno od rijeke Mirne jest **Tar** (tal. **Torre**), maleno naselje smješteno 8 km jugoistočno od Novigrada i 9 km sjeveroistočno od Poreča, na gradinskoj uzvisini iznad mora (Tarska vala), pokraj županijske ceste Poreč – Novigrad.

Poput većine istarskih naselja i počeci

su Tara u II. tisućljeće pr. Kr. kada su pripadnici histarskoga plemena podigli utvrđeno gradinsko naselje. Ostaci velike rimske vile rustike nedaleko stancije *Blek* (1,5 km sjeverozapadno od Tara) svjedoče o dobroj naseljenosti toga kraja i u rimsko doba. Na ruševinama je rimske vile podignut i tarski kaštel. Premda se na temelju arheoloških istraživanja gradnja datira za vladavine Bizantskoga Carstva nad Istrom, dakle u razdoblje od 5. st. do 788. godine, u dokumentima se prvi put pod nazivom *Turris* navodi 983. u spominjanoj darovnici cara Otona II. porečkom biskupu. Poslije se na mjestu današnjeg Tara razvilo naselje podložnika utvrde, što bilježe i dokumenti s kraja 13. st. u kojima se utvrda naziva Stari Tar (tal. Torre Vecchia), a podgrađe Novi Tar (tal. Torre Nuova ili Villa).

U to je vrijeme porečki biskup uveo Goričke grofove u polovicu posjeda, tako da je Stari Tar ostao u biskupskim rukama, dok je Novi Tar bio pod zajedničkom upravom biskupa i grofova. Početkom 15. st. biskupski je Stari Tar iz nepoznata razloga propao tako da je od njega preostalo tek nekoliko kuća sa župnom crkvom Sv. Križa. Međutim Novi Tar se nastavio razvijati pod imenom Tar i

Tlocrt tarske utvrde (G. Benčić)

1508. pripao je Mletačkoj Republici kao dio novigradske općine. Tu su se potkraj 16. st. naselile hrvatske izbjeglice pred Osmanlijama iz Dalmacije.

Zahvaljujući plodnoj okolici i luci u Tarskoj vali u 18. i 19. st. Tar se naglo razvio izvozom ulja i vina. O napretku mjesta nedvojbeno svjedoči velika župna crkva Sv. Martina, izgrađena 1800. na mjestu srednjovjekovne iz 14. st. kao spomen na boravak pape Pija VII. u Tarskoj vali. U njoj je oltarna slika *Blažene Djevice Marije od Karmela* slikara Zorzija (Jurja) Venture (17. st). Od ostalih crkvice u okolici Tara vrijedi još spomenuti grobljansku crkvu Sv. Petra iz 15. st., na kojoj je sačuvan gotički luk na vratima s natpisom iz 1451.

Zahvaljujući arheološkim istraživanjima iz 2009. pod vodstvom Bartula Šiljega danas znamo da je Stari Tar podignut na ruševinama rimske vile nad Tarskom uvalom i ušćem rijeke Mirne. To je manji kaštel koji tvori unutrašnja

Noćni snimak središta Tarske utvrde s crkvom Sv. Martina

utvrda, vanjski obrambeni prsten i kapela čiji su tragovi otkriveni između kule i vanjskoga bedema.

Zahvaljujući nedavnim arheološkim istraživanjima znamo da je Stari Tar podignut na ruševinama rimske vile nad Tarskom uvalom i ušćem rijeke Mirne

Unutrašnja je utvrda velika branič-kula pravokutnog tlocrta duga približno 12 m

i široka 7 m, na koju se sa zapadne i sjeverne strane naslanja nekoliko manjih prostorija, moguće ostaci manjih kula podignutih za zaštitu sjevernoga pročelja. Istočno su od unutrašnje utvrde ostaci kapele, manje jednobrodne građevine s polukružnom apsidom i svetištem odvojenim od lađe oltarnom pregradom. Kapela je bila u sklopu vanjskoga obrambenog pojasa, a zapadni, južni i istočni zid približno su jednako udaljeni i usporedni s branič-kulom, za razliku od sjevernog zida koji je polukružan i udaljeniji od njezina sjevernoga pročelja.

Ostaci tarske utvrde (snimio: D. Gubić)

Od kaštela je najbolje očuvan sjeverni obrambeni zid branič-kule koji je ujedno i najdeblji. Upravo su u njemu pronađeni ostatci gljivastih otvora na temelju kojih je Bartul Šiljeg gradnju kompleksa pretpostavio u doba Bizantskoga Carstva. U isto je razdoblje smjestio i ostatke manje crkve na istočnoj strani kompleksa te dio crkvenog namještaja pronađen u crkvi i zidovima utvrde (oltar, oltarna menza i oltarna pregrada). Pronađeni su još i ostaci stuba koje su vodile na gornju etažu, komadi srebrnoga venecijanskog novca s kraja 13. st. te fragmenti staklenih flaša i čaša iz 14. st.

Nedaleko utvrde su i ostaci crkve Sv. Križa, manje sakralne građevine gotovo trapeznog tlocrta, dugačke 11 i široke 6 m, dijelom sačuvane gotovo do krovovišta. Premda se isprva ta crkva smještala u 7. ili 8. st., na temelju nedavno pronađenog ulomka s predromaničkim pleterom njezina se izgradnja može pomaknuti u 9. st. pa se pretpostavlja da je služila kao župna crkva oko koje se s vremenom razvilo groblje starotarskog naselja [12, 13].

(nastavit će se)

IZVORI

- [1] Foscan, L.: *Porte e mura della città, terre e castella della carsia e dell'Istria*, Unione italiana Rovigno, Università popolare di Trieste - Centro di ricerche storiche, Rijeka-Trst, 2003.
- [2] Mohorovičić, A.: *Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997.
- [3] Bertoša, S.: *Motovun i Motovunština u novom vijeku*, Croatia christiana periodica, 2008., 62, str. 1-19
- [4] Buršič-Matijašić, K.: *Prapovijesna topografija Motovuna i okolice*, Motovun – povijest i sadašnjost (zbornik radova), Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 9-24
- [5] Matijašić, R.: *Položaj Motovuna između antike i kasne antike*, Motovun – povijest i sadašnjost (zbornik radova), Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 25-30

- [6] Drempetić, J.: *Fortifikacijski sustav Motovuna*, Motovun – povijest i sadašnjost (zbornik radova), Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 213-222
- [7] Šiklić, J.: *Sakralni spomenici Općine Motovun*, Motovun – povijest i sadašnjost (zbornik radova), Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 229-266
- [8] Šonje, A.: *Novi nalazi starokršćanske i ranosrednjovjekovne arhitekture u Poreštini*, *Histria archaeologica*, 1970., 2, str. 55-77
- [9] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [10] Načinović, D.; Strenja, E.: *Pod starim voltama. Istarskim gradićima u pohode*, Josip Turčinović, Pazin, 2007.
- [11] Nežić, D.: *Iz istarske crkvene povijesti*, Josip Turčinović, Pazin, 2000.
- [12] Šiljeg, B.: *Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2008. g.*, *Annales Instituti archaeologici*, 2009., 5, str. 113-115
- [13] Benčić, G.: *Nastanak Tara – od kule do naselja, Tar/Frata/Vabriga – kulturna baština*, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2006., str. 323-335

CASTELLI TO THE SOUTH OF THE MIRNA RIVER

In this presentation of fortified castelli in Istria, we have come to the strongholds situated along the southern bank of the Mirna's lower reaches. The first among them is Motovun, one of the best known Istrian towns, nominated in 2007 for insertion into the list of UNESCO's world heritage sites. Motovun abounds in architectural monuments, and is favourably situated at the top of a cone-shaped hill. It is made of a specially fortified core and a suburbium, and of a subsequently built outer suburbium. Remains of the Ružar stronghold are situated to the west of the town, where we also have the town of Vižinada which has not

been built, unlike other towns in Istria, on the hill top. The article also depicts strongholds of Medelin, Kaštelir and Nigrinjan, which were mostly formed to protect the transport operated along the Mirna River. In the ancient and medieval times, this river used to be navigable until the town of Motovun and, according to some sources, even all the way to Buzet. The last stronghold in this series is the town of Tar, which is perched above the sea, near the mouth of the Mirna River, at the place previously occupied by an old Roman villa.